

політики є мудрими, то вони будуть продовжувати чинити опір цьому «звуку сирени», розуміючи, що «національне відродження» повністю відповідає релігійному плюралізму і повазі до свободи всіх конфесій. Вони зрозуміють також, що ця існуюча політика буде більш ймовірно забезпечувати безпеку і стабільність українському «національному потягу», ніж альтернативна. У той же час, можливо, такі організації, як CERIF Української Асоціації релігієзнавців, які присвячують свою діяльність вихованню української громадськості в дусі соціальної та міжконфесійної толерантності, будуть успішними в довгостроковій перспективі у виконанні своєї великої і значимої місії.

Джерела: Biddulph Howard L. 1993: Unpublished Memorandum to Elder Hans B. Ringger. - April 20, 1993; Biddulph Howard L. 1995: "Religious Liberty and the Ukrainian State," Brigham Young University Law Review, no. 2, -- P. 321-348; Biddulph Howard L. 1996a: The Morning Breaks; Stories of Conversion and Faith in the Former Soviet Union. - Salt Lake City: Deseret Book. -212 pp.; Biddulph Howard L. 1996b: Toleration of Minority Religions: Russia, Ukraine, and Belarus, Religious Liberty and the Global Church. -Provo, Utah: David M. Kennedy Center for International Studies. - Brigham Young University. - Pp. 559-569; Biddulph Howard L. 1999: Non-Traditional Religions and Missionary Activity in the Post-Soviet States, Religious Freedom in the Post-Socialist Countries. - Kyiv: Institute of Philosophy Ukrainian National Academy of Sciences - Pp. 1-16; Biddulph Howard L. 2000: Mormon Missionaries and the Post-Soviet State: The Russian Federation and Ukraine. - 1990-2000, -The Mormon History Association Conference, Copenhagen and Aalborg, Denmark, June 27, 2000. - Pp. 1-30; Biddulph Howard L. 2003a: Religious Freedom in the Democratic State: Ensuring Tolerations in Regions and Localities, - Derzhavno-Tserkovni vidnosini v Ukraini: Regional'ni aspekti. No. 14-15, April 2003; Khmel'nit'skii Institut, Khmel'nit'skii, Ukraina - 13 Pp.; Biddulph Howard L. 2003b: How Religious Freedom and Tolerance Affect Democratization: An Assessment of Ukraine, Naukovii Visnik, Chernivets'kogo Universitetu vipusk, Filosofiya. - 21 May 2003. - Pp. 38-53; Biddulph Howard L. 2003c: Explaining Religious Freedom in Ukraine, (unpublished essay) 5pp. - Kyiv and L'viv, Ukraine; Constitution of Ukraine 1996: Fifth Session of Verkhovna Rada - 28 June 1996, Kyiv.; D'Anieri Paul, Kravchuk Robert, Kuzio Taras, 1999: Politics and Society in Ukraine, Boulder Co., Westview Publishers; Durham W. Cole Jr. - 1995: Speech at International Church-State Symposium, 7 Oct. 1995 - Brigham Young University, Provo, Utah; Durham W. Cole Jr. and Homer Lauren B, 1998: Russia's 1997 Law on Freedom of Conscience and Religious Associations: An Analytical Appraisal. - Pp.1-59; Filipovych Lyudmila, 1999: Address on Ukraine, International Law and Religion Symposium: Emerging Perspectives on Religion and Human Rights. - Provo, Utah, - Brigham Young University. - Oct. 5, 1999; Fish M. Steven, 1995: Democracy From Scratch, Princeton N.J.: Princeton University Press; Gunn T. Jeremy, 1998: Caesar's Sword: The 1997 Law of The Russian Federation on the Freedom of Conscience and Religious Associations. -Pp. 1-22; Homer Lauren B. and Uzzell Lawrence A. 1998: Federal and Provincial Religious Freedom Laws in Russia. - Pp. 1-29; Khristianstvo na dal'nem vostoce, -2000: -Vladivostok, Izdatel'stvo Dal'nevostochnogo gosuniversiteta; Kolodny Anatoly, Filypovich Lyudmila, Biddulph Howard L., 2001: Religion and the Churches in Modern Ukraine, - Kyiv, 2001; Kuzio Taras, 1997: In Search of Unity and Autocephaly: Ukraine's Orthodox Churches. - London: Keston Institute; Lucas Fred 2016: Back to the Soviet Era: Putin's New Law Could Lead to Religious Crackdown. - <http://dailysignal.com/2016/07/20>; Motyl Alexander J. 1993: Dilemmas of Independence: Ukraine After Totalitarianism, - New York: Council on Foreign Relations Press; Plochy Sergei, 1998: Church, State, and Nation in Ukraine, Religion in Eastern Europe, XIX - No. 5. - Pp.1-28; Ramet Sabrina P. 1993: Religious Policy in the Era of Gorbachev, Religious Policy in the Soviet Union, - New York: Cambridge University Press; Rigby. - T.H. 1991: Mono-Organizational Socialism and the Civil Society, The Transition From Socialism. - Melbourne: Longman - Pp. 107-122; Shellnutt Kate, 2016: Russia's New Law: No Evangelizing Outside of Church, - <http://www.christianitytoday.com/gleanings/2016/june/no-evangelizing-outside-of-church-russia-proposes.html>; Shils Edward, 1991: The Virtues of Civil Society," Government and Opposition, - Vol. 26, no.1 - Pp. 3-20; Wilson Andrew, 2002. The Ukrainians: Unexpected Nation. - New Haven and London, Yale University Press; Wilson Andrew, 2005: Ukraine's Orange Revolution. - New Haven and London -Yale University Press; Witte John Jr., 1998: Soul Wars: The Problem and Promise of Proselytism in Russia. - Pp. 1-19; Woods Mark, 2016: Russia's Crackdown on Religion Comes Into Effect. - http://www.christiantoday.com/article/russias_crackdown_on_religion_comes_into_effect/91193.htm; Yelensky Victor 2002: Religion, Church, and State in the Post-Communist Era, - Brigham Young University Law Review, no. 2, - Pp.453-488.

3.9. Віталій СОЛОВЙОВ. ЩОДО КОНТРОЛЮ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ АБО ВИДИ РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОВИХ РЕЛІГІЙНИХ РУХІВ

Коли сьогодні порушують питання контролю за релігійною свободою, то відразу ж постає питання, в якій площині має перебувати розглянута тут проблема. Поняття

релігієзнавчої експертизи вперше з'явилося завдяки Тихонравову Ю.В.¹⁷⁹. Проте виявлений ним аналіз першоджерел виявив, що подібна процедура вже існувала в царській Росії як «духовна експертиза». І хоча А.М. Бобрищев-Пушкін, описуючи проблеми даної процедури, називає її в своїй книзі, то «духовною експертизою», то - в іншому місці - «релігійною експертизою», що для юриста трохи дивно, оскільки юриспруденція вимагає чіткого вживання понять, а тут все одно говориться про можливе існування різних видів релігієзнавчої експертизи. Виникає тоді питання: які ж підстави (критерії) можна покласти для виділення її видів? Щоб відповісти на нього, нам необхідно з'ясувати те, які ж складові утворюють дане поняття. Класично прийнято розгляд питання проводити в площині відносин релігії і права, який народжує два види контролю релігійної свободи на основі «релігійної поліції» і «поліцейської релігії».

Однак той же Тихонравов Ю.В. зауважує, що певні відносини релігії і права знаходять своє продовження тільки в певній державі. Наприклад, римське право було можливим лише при специфічній формі язичницької релігії, де й існувала вже релігійна поліція. На наш погляд, це говорить про те, що взаємодія релігії і права не перебуває субстанційно як би сама по собі, а завжди в деякому відношенні до держави і, як результат, народжує деяку методологію, спрямовану на оцінку діяльності інших релігійних організацій.

Крім того, слід зауважити, враховуючи те, що нові релігійні рухи (далі - НРР) є елементом, характерним для «світської» держави, тому поняття релігієзнавчої експертизи за цих умов постає як досить складне явище. Щоб його розкрити, необхідно розгорнути кілька модусів відносин держави, права, релігії і нових релігійних рухів.

Перший модус такого ставлення реалізував себе в створенні такої держави, яка керувала релігіями за допомогою спеціального органу, на основі безпосереднього ототожнення їх як ідеології з віровченням однієї з них. Православ'я синодального періоду вирішило питання релігійного контролю появою духовної експертизи в судових інстанціях держави, введенням духовної цензури, духовного виховання населення держави тощо.

Введення святійшого урядового синоду - вищого органу церковно-державного управління Російською церквою в синодальний період, змінило православну церкву. Вперше в історії виникає світський орган, що є вищою адміністративною та судовою інстанцією Російської церкви. Йому належало право (за згодою верховної влади) відкривати нові кафедри, обирати і поставляти єпископів, встановлювати церковні свята та обряди, канонізувати святих, здійснювати цензуру щодо творів богословського, церковно-історичної та канонічного змісту. Йому належало право суду першої інстанції щодо єпископів, обвинувачених в скоєнні антиканонічних діянь. Синод також мав право виносити остаточні рішення зі шлюбнорозлучних справ, справ про зняття з духовних осіб сану, про надання мирян анафемі. Питання духовної просвіти народу також входили у відання Синоду. Синод діяв від імені Імператора, розпорядження якого у церковних справах були остаточними і обов'язковими для Синоду.

Як зауважує той же Тихонравов Ю.В., боротьба держави з небезпечними ідеологіями часто бачиться під прапором збереження «традиційної релігії» або ж повернення до неї. Однак, по суті справи, коли держава починає розбирати і міркувати, яка релігія повинна бути збережена, воно майже завжди говорить про поліцейської релігії, тобто про таку релігію-конфесію, яка могла бути максимально корисною для здійснення власних цілей держави. Заради цього держава готова була під виглядом покровительства застосувати будь-яке насильство навіть до «традиційної релігії», щоб привести її у відповідність зі своїми уявленнями. Тому можна сказати, що держава, яка бажає сприяти будь-якій релігії, є не менше, а то й більше, небезпечно для цієї релігії, ніж та держава, яка організує гоніння проти неї¹⁸⁰. Звідси можна тільки застерегти існуючу православну

¹⁷⁹ Див.: Тихонравов Ю.В. Судебное религиозоведение. –М.,1998.

¹⁸⁰ Там само. - С.61-62.

церкву від можливих наслідків її очікуваного нового перетворення в сучасних умовах розвитку суспільства і держави.

Так само слід згадати про цікаву процедуру розвиненою в цьому періоді, якою є анафеми. Це була форма публічного впливу на віруючих, один із способів позначення меж релігійної свободи. Однією з останніх таких анафем НРР було накладення її на послідовників Реріхів, теософів, вчення Блаватської та ін. В 1994 р сприйняли це як особисту образу, хоча церква мала право сама вирішувати питання про межі свого віровчення. Крім того, так само слід згадати про те, що держава використовувала дану процедуру в своїх цілях, зокрема для боротьби з бунтівниками і зрадниками¹⁸¹. Можна бачити, що поступове переміщення злочинів проти релігії з церковного суду в світський осуд спричинило їх юридичне перетворення, із-за чого на зміну кваліфікації *гріховності* в них виступив елемент *протизаконності*, на зміну церковних покарань прийшли кримінальні. Через безкарність деяких колись здійснюваних релігійних злочинів, деякі з виникаючих сучасних релігійних рухів почали створювати власну адміністрацію, свій суд і навіть свій кримінальний кодекс, щоб реалізувати ідею справедливості і відплати. Але виникнення множинних видів релігійного права ніяк не сприяє мирному встановленню, призводить тільки або ж до приховування напруги взаємин, або ж до з'яви відкритого конфлікту інтересів.

Іншим моментом цього підходу, з необхідністю якого зустрічається сучасна релігієзнавча експертиза, було здійснення духовної цензури. Суд Церкви над псевдовчення і нагляд над виданням і поширенням книг називався в широкому сенсі слова духовної цензурою¹⁸². Вона полягала в засудженні творів, які проповідували псевдовчення, і в забороні православним читати їх. Державна влада слідом за засудженням ересі видавала розпорядження про спалення творів еретиків. Надалі твори не спалювалися, а відбиралися до патріаршої бібліотеки. Новий спосіб вилучення еретичних книг мав ту перевагу, що в разі потреби можна було за збереженими книгам ретельніше вивчити характер ересі, щоб успішніше протидіяти їй. У синодальну епоху вищою установою духовної цензури був Св. Синод. Йому була підпорядкована вся цензурна служба. Духовної цензури піддавалися не тільки призначені для друку твори духовного змісту, а й світські книги і статті, якщо світські цензори знаходили в них місця духовного змісту, що відносяться до догматам віри або Святого Письма.

Поява дисципліни «сектознавства» в 1912 р, яка підвела підсумки розвитку даного підходу, остаточно визначило необхідність якоїсь теоретичної методології служити механізмом контролю релігійної свободи в державі. Більше того, ми бачимо, що сектознавство сьогодні пройшло величезний шлях - від простого догматичного богослов'я до серйозних робіт, написаних на основі соціології релігії, психології релігії, криміналістики та ін. Недооцінювати значення цих робіт не можна, так як вони формують погляд і оцінку віруючої свідомості на інші релігії¹⁸³.

До цього ж модусу можна віднести й державу радянського періоду, яка за допомогою ради у справах релігії і комуністичної ідеології (релігійної за формою), що продовжило ту ж діяльність щодо релігійної сфери, створивши чергові точки напруги в суспільстві. Як відзначають дослідники, радянська дослідницька традиція не з'являлася на порожньому місці, а є «діалектичним» продовженням дореволюційної «сектознавчої» традиції. Це негативне ставлення виражалось в специфічній ідеологічній і політичній позиції щодо НРР. Формально, з одного боку, Рада у справах релігії була органом при уряді СРСР і здійснювала партійні установки в сфері державно-церковних відносин, а з іншого - знаходилася у тісному зв'язку з КДБ СРСР і виконував ряд завдань, які не входили в його функцію - контроль за підбором кадрів релігійних організацій, нагляд за діяльністю духовних навчальних закладів, проходженням богослужінь. Все це було

¹⁸¹ Что такое анафема. –М., 2006. – С70-109.

¹⁸² Цыпин В.А. Церковное право. –К., 2012. – С.245.

¹⁸³ Див.: Дворкин А. Введение в сектоведение. Учебное пособие. - Н.-Новгород, 1998.

прямим порушенням принципу відокремлення церкви від держави., поступового витіснення релігії з життя суспільства із заміною її вже на власну ідеологію.

Зміна політичної ситуації з середини 1980 р вплинуло на формування нової юридичної бази щодо релігії. Тому другий модус знайшов свою реалізацію на деяких теоретико-рефлексивних моделях відносинах держави і релігії, де в статусі першого підходу намагалася відіграти свою функцію ідеологія, сформована на основі частково-наукового релігієзнавства і система права - в статусі другого. Звідси в наш час в державі виникло дві крайності - «релігійна правова вседозволеність» методологічного нейтралізму і дистанціювання від релігії і навпаки - законодавче обмеження прав і свобод. Обидві крайності незадовільні тому, що вони можуть привести до некерованих процесів в релігійній сфері. Не дивно, що експертизи, які виникають в наш час, мають іноді випадковий характер. При цьому вирішується, думка якого експерта буде найбільш важливою - соціолога, психолога, психіатра, криміналіста, лінгвіста та ін. Поява антикультового і прокультових рухів, які виступають то за обмеження релігійної свободи, то виявляють релігійну вседозволеність. Це свідчить про слабкість частково-наукових релігієзнавчих експертиз і знову показує, що доля НРР лежить в руках експерта, його навичок, досвіду, суб'єктивних думок. Часткові судження приймають форму загальних положень.

Неможливість отримати досить адекватні відомості про релігію змушує сучасних законодавців в різних країнах, зокрема в Франції, Німеччині та Росії, будувати взаємини між державою і релігіями шляхом обмеження їх прав і свобод. Поява таких дисциплін, як кримінологія¹⁸⁴, говорить про спробу підпорядкувати позитивному праву існуючі релігії, створити примат права над релігією. Більше того, деякі автори здійснюють механічне перенесення конкретних існуючих злочинів на релігійну сферу без ніякого взаємозв'язку між ними, без необхідності будь-яких теоретичних досліджень в цій області. Чи слід дивуватися тому, що результатом подібних досліджень є проста кримінальна статистика, де підписується «вирок» майже всім новим релігійним рухам. Але саме такий підхід критикувався в царській Росії, коли вирок виносився тільки на підставі релігійної самоідентифікації підсудного. З іншого боку, п'ятнадцятирічне обмеження на реєстрацію НРР має свій сенс. Дванадцятирічна дитина не має права поводитися зі зброєю, здійснювати операції з нерухомістю, хоча по поняттю на нього поширюються всі права і свободи. Так, і молоде покоління НРР, свої права має заслужити, але не автоматично і навіть через певний час, а, виконуючи певні функції, може тільки вийшовши на етап саморефлексії в суспільстві.

Чи можливий третій модус? На нашу думку, можливий. Якщо буде така парадигма, яка буде загальною щодо релігії, з одного боку, і певною інституцією, яка регулює відносини між релігією і державою - з іншого. Поява «академічного релігієзнавства», багаторічний досвід існування Відділення релігієзнавства при Академії наук в Києві, створив прецедент для виникнення коопераційної моделі церкви і держави в Україні. Зародження нової моделі може в подальшому призвести до делегування деяких функцій держави на саму релігію, а опісля - до переходу від «поліцейської релігії» до виникнення і формування більш тісних відносин в релігійній сфері, можливо, виникненню нового виду контролю - «релігійної поліції». Але відразу ж слід зауважити, на наш погляд, будь-існування контролю над релігійною свободою є штучним утворенням, що вимагає наявності певних ресурсів для її здійснення. Проте системний підхід до вирішення цього питання, розвиток коопераційної моделі відносин між релігією і державою створить природний контроль, де більш «старші» релігії зможуть стежити за «молодшими», а мірою такого контролю буде високий градус наукових досліджень, які забезпечують методологію взаємовідносин в суспільстві.

---

¹⁸⁴ Старков О.В., Башкатов Л.Д. Кримінологія: релігійна преступність. – СПб., 2004.

Відтак історичний генезис поняття *релігієзнавча експертиза* призводить до з'яви її трьох видів. На наш погляд, їх слід назвати так: 1) «конфесійна релігієзнавча експертиза» (історична назва «духовна експертиза» тут залишити неможливо через широту його охоплення) - вид релігієзнавчої експертизи, що виникає в рамках певної релігійної конфесії; 2) «наукова релігієзнавча експертиза» - вид релігієзнавчої експертизи як результат досвіду окремих наук, які досліджують релігію; і, нарешті, 3) «академічна релігієзнавча експертиза». Це є синтетична, мультипозиційна експертиза. Зрозуміло, що кожна з них може виконувати свої власні завдання при аналізі релігійного життя на українських теренах.

3.10 Олександр САГАН. ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Ідея створення релігійної Ради, яка б об'єднала активні у суспільному просторі України релігійні спільноти, зародилася ще декілька років тому, коли стало остаточно зрозумілим, що Всеукраїнська Рада Церков і релігійних об'єднань (далі - ВРЦіРО) не має жодного наміру до свого розширення. Будь-які спроби інших релігійних об'єднань стати членом ВРЦіРО, під дією об'єктивних чи суб'єктивних причин, були приречені на невдачу. Тому у вересні-грудні 2016 року в Інституті філософії НАН України відбулося кілька робочих зустрічей уповноважених представників різноманітних релігійних об'єднань, яких ВРЦіРО зігнорувала, та представників Української Асоціації релігієзнавців. На них обговорювалося питання необхідності та концепції створення нової Ради. Не альтернативній існуючій, а дечим доповнюючій її.

26 січня 2017 року в приміщенні УНІАН відбулися Установчі збори Всеукраїнської Ради релігійних об'єднань. Фундаторами Ради виступили: Апостольська православна Церква в Україні, Духовне управління мусульман України «Умма», Духовні збори віри Бахаї, Об'єднання прогресивного іудаїзму України, Об'єднання синів та дочок рідної національної української віри (ОСІДУ РУНВіри), Центр громад Свідомості Крішни в Україні, Українська асоціація релігієзнавців. Фундатори Ради свідомі того, що Українська асоціація релігієзнавців не є релігійним об'єднанням. Проте цей виняток потрібний Раді як своєрідна релігійно-нейтральна об'єднувача платформа, якою свого часу для ВРЦіРО виступив Держкомрелігій України.

На Установчих зборах згадані релігійні об'єднання та Українська Асоціація релігієзнавців були представлені їх керівниками або повноважними особами. Зокрема, від Апостольської православної Церкви в Україні Положення про ВРРО підписав митрополит Стефан (Негребецький), від Духовного управління мусульман України «УММА» – муфтій Саїд Ісмаїлов, від Національних Духовних Зборів Бахаї України – Секретар Духовних Зборів Алла Баранова, від Об'єднання прогресивного іудаїзму України – Головний Рабин України та Києва, Рабин Олександр Духовний, від ОСІДУ РУНВіри – заступник голови Михайло Марченко, від Центру громад свідомості Крішни в Україні – Голова Виконавчого Комітету Центру Ач'юта Прія дас (Чумаченко Артем), від Української Асоціації релігієзнавців – віце-президент УАР Олександр Саган.

Формат нової Ради передбачає широке залучення всіх зареєстрованих в Україні релігійних організацій до участі у суспільному і громадському житті країни. Бо ж треба десь постійно говорити про толерантизацію міжконфесійних відносин і налагодження продуктивного міжрелігійного діалогу, відшукувати взаємоприйнятні форми цього, а також віднаходити взаємні для конфесій узгоджені позиції до процесів змін українського законодавства у сфері свободи совісті, організації міжнародної співпраці релігійних організацій. ВРРО також покликана усунути нинішній перекис у розвитку державно-церковних відносин, коли формат роботи більшості державних міністерств і відомств із релігійними організаціями зводиться лише до співпраці із членами ВРЦіРО. Це ж можна